

**DE RELATIE TUSSEN NORMBESEF, PRO-SOCIAAL GEDRAG, GEDRAGSPROBLEMEN EN
PSYCHOSOCIALE PROBLEMEN BIJ JONGEREN.**

ONDERZOEK ONDER JONGEREN VAN 12 TOT 18 JAAR IN HET VOORTGEZET MIDDELBAAR ONDERWIJS.

AUTEUR: Y.B. VAN DOUWE

STUDENTNUMMER: 0941832

UNIVERSITEIT VAN LEIDEN:

PEDAGOGISCHE WETENSCHAPPEN - ORTHOPEDAGOGIEK

BEGELEIDER: DHR. PROF. DR. P.H. VEDDER

1 OKTOBER 2012

INHOUDSOPGAVE

Samenvatting	3
Inleiding	3
Normbesef	4
Gedragsproblemen	4
Normoverschrijdend gedrag	5
Pro-sociaal gedrag	5
Psychosociale problemen	6
Leeftijd & Geslacht	6
Huidig Onderzoek	7
Methode	9
Steekproef	9
Meetinstrumenten	9
Procedure	10
Analysetechnieken	11
Resultaten	12
Databeschrijving	12
Normbesef, leeftijd & geslacht	13
Normbesef, gedragsproblemen en normoverschrijdende gedragingen	14
Normbesef en psychosociale problemen	14
Normbesef, pro-sociaal gedrag en gedragsproblemen	14
Conclusie/discussie	15
Conclusies	15
Beperkingen	17
Implicaties	17
Aanbevelingen verder onderzoek	18
Literatuurlijst	19
Bijlage I	
Vragenlijst	

**DE RELATIE TUSSEN NORMBESEF, PRO-SOCIAAL GEDRAG, GEDRAGSPROBLEMEN EN
PSYCHOSOCIALE PROBLEMEN BIJ JONGEREN.**

ONDERZOEK ONDER JONGEREN VAN 12 TOT 18 JAAR IN HET VOORTGEZET MIDDELBAAR ONDERWIJS.

SAMENVATTING

Doel van dit onderzoek is het geven van inzicht in de relaties tussen het normbesef, psychosociale problemen, gedragsproblemen en pro-sociaal gedrag bij jongeren. Met behulp van een vragenlijst, samengesteld met o.a. Normbesef Vignetten en de SDQ (Strength and Difficulties Questionnaire), zijn de antwoorden van 483 jongeren tussen de 12 en 18 jaar op vier scholen van het Voortgezet Middelbaar Onderwijs in Zuid-Holland onderzocht.

Uit dit onderzoek blijkt dat jongens een lager normbesef hebben dan meisjes en dat leeftijd geen samenhang vertoont met de mate van het normbesef. Daarnaast blijkt dat wanneer het normbesef lager is, de gedragsproblemen en normoverschrijdende gedragingen van jongeren vaker voorkomen. Ook blijkt een negatieve samenhang te bestaan tussen pro-sociaal gedrag en normbesef enerzijds en gedragsproblemen anderzijds. Er is geen moderatie (versterkend of verzwakkend) effect gevonden voor pro-sociaal gedrag op de relatie tussen normbesef en gedragsproblemen.

INLEIDING

Eigendommen van anderen kapotmaken, overlast veroorzaken, vechten en stelen zijn enkele voorbeelden van gedragingen die onder jeugd voorkomen. In Nederland lijkt de jeugd te boek te staan als asociaal. In de media zijn vaak berichten te vernemen als: “drie jongeren aangehouden wegens vernieling”, “jongeren gezocht wegens joyriding” en “hangjeugd veroorzaakt overlast in woonwijk” (De Witt, 2008). Ook bij onderzoekers staat criminaliteit onder jongeren breed in de belangstelling (Van der Mooren, Pleijers, & De Winden, 2011). Behalve dat er slachtoffers vallen en dat mensen zich door deze criminaliteit onveilig voelen, bestaat de kans dat dit delinquent gedrag zich op latere leeftijd ook manifesteert. Uit onderzoek van het Centraal Bureau voor de Statistiek in 2010 blijkt dat ruim 73 duizend jongeren in de leeftijd van 12 tot 25 jaar door de politie als verdachte van een misdrijf zijn aangehouden, waarvan één derde minderjarig was (Van der Mooren, Pleijers, & De Winden, 2011). Natuurlijk zijn niet alle jongeren die een delict hebben gepleegd in aanraking gekomen met de politie. Om zicht te krijgen op de werkelijke aantallen gepleegde delicten is in 2010 het onderzoek Monitor Zelfrapportage jeugdcriminaliteit uitgevoerd (Van der Laan & Blom, 2011). Dit onderzoek wees uit dat 38% van de ondervraagde minderjarige jongeren in de voorgaande twaalf maanden één of meer delicten had gepleegd.

De maatschappij toont belangstelling voor en bezorgdheid over de verharde mentaliteit van de jongeren en het gebrek aan schuld- of schaamtegevoel dat zij lijken te hebben voor de door hen gepleegde delicten (Le Sage, 2006). Volgens Le Sage (2006) moet de oorzaak van dit gebrek gezocht worden in het gebrek aan normen en waarden bij jongeren.

| **NORMBESEF** | In elke groep, samenleving of cultuur bestaan bepaalde normen en waarden die men in die groep probeert na te leven. In een samenleving worden normen uit eerdere generaties geheel of gedeeltelijk gehanteerd, nageleefd en geformuleerd door de belangrijke leden (Bishop et al., 2004). Wanneer er overeenstemming bestaat over bepaalde richtlijnen voor gedrag (waarden), worden normen gevormd en heeft het verbreken ervan sociale afkeuring vanuit de maatschappij tot gevolg (Corneillie, 2008). Normen zijn specifieke regels, concrete richtlijnen, voor het handelen en het gedrag. Normen weerspiegelen wat juist en geaccepteerd is en hierdoor het nastreven waard is. Normen zijn gebaseerd op waarden (idealen en motieven) die de maatschappij heeft. Het zijn de opvattingen die de mensen hebben over wat er goed en fout is en over wat wenselijk of ideaal zou zijn (Corneillie, 2008).

Het hanteren van normen en waarden en de hierop gebaseerde beoordeling van het (eigen) gedrag is het normbesef van een persoon (Wainryb, 2006). Normen, waarden en het normbesef hangen hierdoor nauw samen. Normbesef kan worden omschreven als het bewustzijn van personen dat er gedragsregels (maatschappelijke normen) in het intermenselijk verkeer bestaan en dat deze personen een visie hebben over hoe deze zouden moeten worden nageleefd (De Boer, 2008). De personen realiseren zich door het normbesef wat er in de omgang met anderen toelaatbaar is (Thornberg, 2010).

| **GEDRAGSPROBLEMEN** | Onderzoekers Hardy, Carlo en Roesch (2010) onderzochten de relatie tussen gedrag, normen en waarden. Hieruit kwam naar voren dat de normen, waarden en de reactie op gedrag het gedrag beïnvloeden en dat normbesef hierbij een centrale rol speelt. Er wordt gesproken van gedragsproblemen wanneer er sprake is van ongewenst en storend gedrag, dat door de (sociale) omgeving als problematisch (negatief, storend of hinderlijk) wordt ervaren (Dorsselaer, Zeijl, Van den Eeckhout, Ter Bogt, & Vollebergh, 2007). Voorbeelden van deze gedragsproblemen zijn agressie, criminaliteit, middelenmisbruik, ruziemaken en niet luisteren. Bij deze gedragingen worden vaak sociale normen en regels overtreden. Naast strafbare vormen van gedragsproblemen kan het ook gaan om opstandige en agressieve gedragingen die niet (of nog net niet) strafbaar zijn (Engelen & Coosemans, 2003). In de adolescentie kennen deze gedragingen als luidruchtig zijn, vandalisme, vechten en schelden hun hoogtepunt (Prins, 2008).

Uit de onderzoeken van Jennissen (2009) blijkt dat er een verband bestaat tussen het hebben van een normbesef dat agressiviteit positief beoordeelt (het gedrag goedkeurt) en het uiten van problematisch gedrag. Het normbesef drukt namelijk de relatie uit van een persoon tot zijn of haar dominante sociale omgeving. Een gebrek aan normbesef houdt in dat de jongere zijn of haar eigen gedragingen niet als normoverschrijdend ziet. Dit gebrek wordt veel aangewezen als een belangrijke oorzaak van openbare misdadingen, zoals vandalisme en geweldpleging (Hoebink, 2001). De mate van normbesef van

jongeren kan verschillen, maar ook de mate waarin ze zich houden aan (of kennis hebben van) normen. Zo zijn er ook jongeren met een hoog normbesef die minder geneigd zijn om zich aan deze normen te houden (Prins, 2008). Bij onvoldoende kennis van normen of het niet toepassen van deze kennis kan er sprake zijn van gedrag dat door de (sociale) omgeving als problematisch wordt gezien. Uit onderzoek van Barendse (2011), Penning (2011) en Veenendaal (2011) kwam naar voren dat normbesef een significante samenhang ($r=.55$) vertoont met gedragsproblemen. Gedragsproblemen lijken bij de puberteit te horen. Jongeren lijken de behoefte te hebben om onconventioneel te zijn en hierbij de door de maatschappij opgestelde normen en waarden te testen en te overschrijden (Chun & Mobley, 2010). In deze voor de jongeren lastige periode, leren ze hoe om te gaan met nieuwe en grotere verantwoordelijkheden. Het onderzoek van Reitz, Dekovic en Meijer (2006) laat zien dat meer dan de helft van de jongeren betrokken raakt bij een vorm van agressieve gedragsproblemen en dat dit bij de leeftijd hoort. Jongeren geven zelf aan dat zij het belangrijk vinden om de ruimte te krijgen om de wereld om hen heen te ontdekken waarbij ze soms (sociale) grenzen overschrijden of oprekken. Ze hebben ieder hun eigen beweegredenen om soms tegen de normen van de maatschappij in te gaan (Foblets, Djait, & Pieters, 2004). Het zou een overgangsfase zijn waarin zij op zoek zijn naar hun plaats in de samenleving en zich opnieuw kunnen oriënteren en profileren (Foblets, Djait, & Pieters, 2004).

| **NORMOVERSCHRIJDEND GEDRAG** | Gedragsproblemen kunnen zich uiten in normoverschrijdende gedragingen. Bij normoverschrijdend gedrag gaat het om gedragsproblemen waarbij de norm voor het gedrag is geëxpliciteerd, het duidelijk is wat de bestaande norm is. Deze normoverschrijdende gedragingen bestaan uit handelingen die de geldende (sociale) normen en gedragsregels overschrijden zoals diefstal, vandalisme, overlast veroorzaken en vechten (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2003). Het onderscheid met gedragsproblemen is dat gedragsproblemen een breder scala van negatieve en gedragingen omvatten waarbij de norm impliciet kan zijn zoals agressie, criminaliteit, middelenmisbruik, ruziemaken en niet luisteren.

| **PRO-SOCIAAL GEDRAG** | Pro-sociaal gedrag kan worden gedefinieerd als vrijwillig gedrag dat een voordeel oplevert voor anderen. Het kan zich op verscheidene manieren manifesteren (Eisenberg & Miller, 1987). Pro-sociaal gedrag bestaat uit een brede categorie van handelingen die, door de samenleving of sociale groep waar een persoon zich in bevindt, als positief worden beoordeeld en zoals gezegd voordeel voor anderen op kunnen leveren. Het gedrag kan bijvoorbeeld afgemeten worden aan acties zoals helpen, geruststellen en delen (Eisenberg & Fabes, 1998). Pro-sociaal gedrag neemt normaal gesproken in de loop van de ontwikkeling van jongeren toe, waarbij ook empathie en sympathie voor anderen toenemen (Jackson & Tisak, 2001).

Uit onderzoek onder 12- tot 17-jarigen door Beutel en Johnson (2004) is naar voren gekomen dat meisjes op jongere leeftijd meer waarde hechten aan pro-sociale waarden dan jongens. Naarmate de jongere ouder wordt, wordt het verschil in sociale waarden tussen jongens en meisjes groter, waarbij oudere mannelijke adolescenten minder waarde hechten aan pro-sociale waarden. In relatie tot

agressief gedrag hebben de onderzoekers Wyatt en Carlo (2002) gevonden dat adolescenten die een positieve reactie verwachten op hun pro-sociaal gedrag minder agressief zijn en juist meer pro-sociaal gedrag laten zien. Daarnaast laat onderzoek zien dat het hebben van empathie, sympathie en het verplaatsen in een ander bijdragen aan de vorming van het normbesef. Dit zorgt er op zijn beurt voor dat de mate van normbesef verandert in de loop van de adolescentie (Eisenberg, Zhou, & Koller, 2001). Het is echter vaak nog onduidelijk waar de motivatie voor pro-sociaal gedrag vandaan komt. Volgens onderzoek van Hoffman (2000) spelen mogelijk persoonlijke winst, goedkeuring van anderen en het naleven van geïnternaliseerde normen en waarden een rol in deze motivatie.

| **PSYCHOSOCIALE PROBLEMEN** | Tijdens de adolescentie is iedere jongere bezig met het vormen van zijn of haar eigen identiteit (Steinberg & Morris, 2001). In deze fase creëren jongeren hun eigen overtuigingen, waarden, normen, verwachtingen en doelen en willen zij onafhankelijk worden. Het maken van eigen keuzes als persoon binnen de relaties met anderen, wordt door velen gezien als rebels gedrag en kan soms worden gezien als probleem (Ge, Conger, & Elder, 2001). Er kan dan worden gesproken over problemen in de psychosociale ontwikkeling. Psychosociale problemen zijn problemen die zich voordoen op psychisch en/of op sociaal gebied en hangen vaak met elkaar samen (Crone, Bekkema, Wiefferink, & Reijneveld, 2010). Er zijn een drietal probleemsoorten te onderscheiden, zoals ook gemeten met de Strength and Difficulties Questionnaire (SDQ): emotionele problemen, gedragsproblemen en sociale problemen. Bij gedragsproblemen gaat het vaak om onrust (o.a. hyperactiviteit), agressie, niet luisteren en delinquent gedrag (externaliserende problemen). Voorbeelden van emotionele problemen zijn teruggetrokkenheid en depressieve gevoelens (ook wel internaliserende problemen genoemd). Ook blijkt dat een gebrekkig normbesef vaak wordt gevonden bij kinderen met emotionele problemen en een sociaal onvermogen (Gantois & Van Gils, 2007). Sociale problemen hebben vooral betrekking op het maken en onderhouden van contact met anderen (Crone, Bekkema, Wiefferink, & Reijneveld, 2010).

| **LEEFTIJD & GESLACHT** | Prins (2008) en Chun en Mobley (2010) geven allen aan dat jongens over het algemeen meer externaliserende gedragsproblemen hebben dan meisjes. Jongens plegen meer delicten dan meisjes, respectievelijk 45% en 31%. Uit onderzoek, aan de hand van zelfrapportage, in 2012 blijkt dat jongens zich anderhalf keer zo vaak schuldig hebben gemaakt aan het plegen van een delict dan meisjes, in de twaalf maanden voorafgaand aan het onderzoek (Van der Laan & Blom, 2011). Onderzoek van Penning (2011) bij VMBO-leerlingen tussen de 12 en 18 jaar laat zien dat er een verschil bestaat tussen jongens en meisjes voor de mate van normbesef. Er is een klein effect dat aangeeft dat jongens een lager normbesef hebben dan meisjes, waardoor jongens mogelijk meer gedragsproblemen laten zien.

Rond de leeftijd van 15 á 16 jaar, zijn opnieuw jongens in de meerderheid wanneer het gaat om het aantal gewelddadige gedragingen in vergelijking met meisjes van die leeftijd (Gudlaugsdottir, Vilhjalmsdottir, Kristjansdottir, Jacobsen, & Meyrowitsch, 2004). Onderzoek van Jennissen (2009) laat zien dat in de adolescentie criminaliteit over het algemeen sterk toeneemt, waarbij de piek wordt

bereikt in de latere adolescentie en in het begin van de volwassenheid. Daarentegen komt over de ontwikkeling van normbesef uit onderzoek naar voren dat het normbesef evenals het vermogen tot moreel redeneren toe lijkt te nemen in de adolescentie (Isac, Maslowski, & Van der Werf, 2011). Het vermogen om zich te kunnen verplaatsen in anderen wordt groter naar mate de jongeren ouder worden. Dit vermogen gaat samen met een toename in het vermogen om met een ander mee te voelen (empathie), maar een toename in pro-sociaal gedrag blijft uit (Eisenberg, Cumberland, Guthrie, Murphy, & Shepard, 2005).

| **HUIDIG ONDERZOEK** | Het doel van dit onderzoek is om te achterhalen of persoonskenmerken zoals geslacht en leeftijd van invloed zijn op de mate van normbesef en hoe het normbesef in relatie staat tot psychosociale problemen, gedragsproblemen, normoverschrijdende gedragingen en pro-sociaal gedrag. Het onderzoek is gebaseerd op eerder onderzoek van studenten aan de Universiteit van Leiden naar normbesef onder VMBO-leerlingen waarbij vignetten zijn ontworpen (Barendse, 2011; Penning, 2011; Veenendaal, 2011). Huidig onderzoek heeft daarnaast tot doel het normbesef van een bredere groep jongeren te bereiken, namelijk ook in het Voortgezet Middelbaar Beroeps Onderwijs - Theoretische Leerweg (VMBO-t), het Hoger Algemeen Voortgezet Onderwijs (HAVO) en het Voorbereidend Wetenschappelijk onderwijs (VWO).

Hiervoor is de volgende centrale vraagstelling opgesteld: “Op welke wijze zijn geslacht, leeftijd, gedragsproblemen, psychosociale problemen en pro-sociaal gedrag gerelateerd aan het normbesef van jongeren tussen de 12 en 18 jaar?” Om deze centrale vraag te kunnen beantwoorden zijn er vier deelvragen geformuleerd:

1. Is het normbesef van jongeren gerelateerd aan zowel leeftijd als geslacht?

Er wordt verondersteld dat jongens een lager normbesef hebben dan meisjes, zoals al naar voren kwam in eerder onderzoek (Penning, 2011). Het normbesef wordt groter naarmate de jongere ouder wordt net als de toename in moreel redeneren (Isac et al., 2011). De verwachting is dat het normbesef bij jongeren vanaf 15 jaar (bovenbouw) groter zal zijn dan bij de jongeren onder de 15 jaar (onderbouw), aangezien zij langer de tijd hebben gehad om hun normbesef te ontwikkelen. De hypothese die hiervoor is opgesteld luidt: ‘Normbesef is gerelateerd aan zowel leeftijd als geslacht, waarbij jongens een lager normbesef hebben dan meisjes en oudere adolescenten een hoger normbesef dan de jongere adolescenten.’

2. Bestaat er een verband tussen het normbesef enerzijds en gedragsproblemen en de hoeveelheid normoverschrijdende gedragingen anderzijds?

Uit onderzoek van Barendse (2011), Penning (2011) en Veenendaal (2011) kwam naar voren dat normbesef een significante voorspeller is voor gedragsproblemen. Wanneer een jongere een laag normbesef heeft komen er meer gedragsproblemen voor dan wanneer dit normbesef hoger is. Naar het aantal normoverschrijdende gedragingen van jongeren en de relatie met de mate van normbesef is geen specifiek onderzoek gedaan. Wel is uit het zelfrapportage onderzoek van Van der Laan en Blom (2011) gebleken dat ruim een derde van de minderjarige jongeren één of meer delicten heeft gepleegd

in het voorgaande jaar. Daarnaast wordt het plegen van delicten gekoppeld aan de mate van normbesef van de jongeren (Engelen & Coosemans, 2003). Daarom wordt er verwacht dat wanneer jongeren zich aan de regels houden, omdat zij de regels kennen, zij minder normoverschrijdende gedragingen laten zien. Maar mogelijk is de aanwezige kennis van normen geen garantie voor het toepassen hiervan. Voor bovenstaande deelvraag is op basis van de aanwezige literatuur de volgende hypothese opgesteld: 'Er bestaat een negatief verband tussen zowel het aantal normoverschrijdende gedragingen als gedragsproblemen enerzijds en de mate van normbesef anderzijds, waarbij een lager normbesef samenhangt met een groter aantal normoverschrijdende gedragingen en voor een hogere mate van gedragsproblemen'.

3. Bestaat er een verband tussen psychosociale problemen en het normbesef van jongeren?

Voor normbesef is er samenhang gevonden met gedragsproblemen bij jongeren in het onderzoek van Penning (2011). Verder is het zo dat gedragsproblemen samenhangen met een gebrekkig normbesef en dat gedragsproblemen een onderdeel zijn van het grotere geheel van psychosociale problemen (Junger, Mesman, & Meeus, 2003). Naast gedragsproblemen zijn emotionele en sociale problemen ook onderdeel van psychosociale problematiek (Crone, Bekkema, Wiefferink, & Reijneveld, 2010). Hiervan is bekend dat bij kinderen met emotionele problemen en sociaal onvermogen vaak een verband bestaat met een gebrek aan normbesef (Gantois & Van Gils, 2007). De opgestelde hypothese bij deze deelvraag is: 'Er bestaat een negatief verband tussen psychosociale problemen en de mate van normbesef. Als het normbesef laag is zullen er meer psychosociale problemen aanwezig zijn bij de jongere'.

4. Heeft de mate van pro-sociaal gedrag een modererende functie tussen normbesef en gedragsproblemen?

Pro-sociaal gedrag bevat een brede categorie aan handelingen die door de samenleving of de sociale groep waar een persoon zich in bevindt positief worden beoordeeld en die voordeel opleveren voor anderen. Pro-sociaal gedrag wordt gezien als geaccepteerd en positief gedrag en gedragsproblemen worden juist gezien als negatieve gedragingen die niet geaccepteerd worden door de samenleving (Eisenberg, & Fabes, 1998). De studie van Penning (2011) wees uit dat een hoger normbesef zorgt voor een vermindering van gedragsproblemen. Pro-sociaal gedrag bestaat uit handelingen die als positief worden ervaren door de omgeving waardoor het denkbaar is dat deze gedragingen een positieve invloed hebben op het verband tussen het normbesef en gedragsproblemen van jongeren. Mogelijk wordt de relatie tussen normbesef en gedragsproblemen versterkt door pro-sociaal gedrag als moderator.

De hierbij opgestelde hypothese luidt: 'Pro-sociaal gedrag heeft een modererende functie op de relatie tussen normbesef en gedragsproblemen, waarbij meer pro-sociaal gedrag leidt tot een versterking van de samenhang tussen normbesef en gedragsproblemen en waarbij minder pro-sociaal gedrag zorgt voor een verzwakkend effect op de samenhang'.

Hierna wordt in de methodesectie de onderzoeksmethode en de gebruikte analyses per deelvraag besproken. Vervolgens worden resultaten van de analyses per deelvraag beschreven. Afsluitend worden de conclusie en discussie van het huidige onderzoek weergegeven.

METHODE

| **STEEKPROEF** | Bij huidig onderzoek zijn vier scholen in het Voortgezet Onderwijs in Zuid-Holland betrokken en de steekproef (convenience sample) bestaat uit 484 jongeren. Uit de data blijkt dat één van hen een leeftijd heeft van 21 jaar. Dit onderzoek wordt uitgevoerd onder jongeren in een leeftijd tussen 12 en 18 jaar en daarom wordt deze niet meegenomen in de analyses ($N = 383$). De leeftijd van de jongeren ligt na verwijdering tussen de 12 en 18 jaar ($M = 14,97$ en $SD = 1.63$). Het geslacht in deze steekproef is als volgt verdeeld: 50% jongens ($N = 240$), 50% meisjes ($N = 243$).

| **MEETINSTRUMENTEN** | Dit onderzoek is uitgevoerd met behulp van een door Masterstudenten van de Universiteit van Leiden samengestelde vragenlijst (zie bijlage I). De vragenlijst bestaat uit 86 items, waarvan 13 achtergrondvragen (over o.a. leeftijd, opleiding en geslacht). De vragenlijst bevat de gehele Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ) van 25 items, vier subschalen van de Interpersonal Reactivity Index (IRI) met totaal 21 items, de verkorte versie van de Marlowe-Crowne Social Desirability Scale (MCSD) bestaande uit elf items, de Normbesef Vignetten van vijf vignetten met daarbij horende items en de Vragenlijst Middelengebruik met elf items. In huidig onderzoek wordt alleen gewerkt met de achtergrondvariabelen (o.a. leeftijd en geslacht), de items en schalen van de SDQ (meet psychosociale problemen als geheel, gedragsproblemen en pro-sociaal gedrag) en de Normbesef Vignetten (meet normbesef). De overige schalen worden buiten beschouwing gelaten.

| **SDQ** | De Strengths and Difficulties Questionnaire is een vragenlijst voor jongeren die wordt gebruikt om de aanwezigheid van psychosociale problemen bij kinderen en jeugdigen te signaleren. De SDQ is gevalideerd voor de leeftijd van 3 tot 16 jaar. De vragenlijst is opgebouwd uit vijf schalen en deze bevatten ieder vijf items. De vijf schalen zijn hyperactiviteit/aandacht, gedragsproblemen, problemen met leeftijdsgenoten, emotionele problemen en pro-sociaal gedrag. Voorbeelden van vragen of stellingen uit deze items zijn respectievelijk “Ik ben rusteloos”, “Ik doe meestal wat me wordt opgedragen”, “Andere kinderen of jongeren pesten of treiteren mij”, “Ik pieker veel” en “Ik bied vaak anderen aan hen te helpen (ouders, leerkrachten, kinderen)”. De jongere moet de stelling beantwoorden door een passende antwoordmogelijkheid in te vullen waarbij gekozen kan worden uit drie categorieën: “niet waar”, “beetje waar” of “zeker waar”.

Op basis van de antwoorden op de subschalen hyperactiviteit/aandacht, gedragsproblemen, problemen met leeftijdsgenoten en emotionele problemen kan er een totale probleemscore worden berekend door de scores op schalen bij elkaar op te tellen. De subschaal voor pro-sociaal gedrag wordt in de totale score niet meegenomen, maar zal apart worden berekend. Over het algemeen blijkt dat de Engelse versie betrouwbaar en valide is. De SDQ heeft een goede interne consistentie, interbeoordelaarsbetrouwbaarheid en test-hertest betrouwbaarheid (Goodman, 2001). Ook voor de Nederlandse versie

werd een goede interne consistentie gevonden (Van Widenfelt, Goedhart, Treffers, & Goodman, 2003).

| *Normbesef Vignetten* | De Normbesef Vignetten meten het normbesef van de jongere en bestaan uit vijf situatieschetsen waarin de hoofdpersoon normovertredend gedrag vertoont. De vignetten representeren voornamelijk situaties buiten de school. Voor de vignetten is gebruik gemaakt van een foto, waardoor de situatie voor de jongere tot de verbeelding spreekt. Ook wordt een beschrijving van de situatie gegeven, waarbij een volwassen persoon dit gedrag een laag cijfer geeft. Dit cijfer geeft de heersende norm vanuit de maatschappij weer en weerspiegelt dat het gedrag van de hoofdpersoon vanuit de maatschappij wordt afgekeurd (het geeft een hoog normbesef van de volwassene weer).

Bij elk vignet volgt een vijftal vragen. Bij de eerste vraag (vraag a) wordt gevraagd of de jongere een dergelijke situatie al eens heeft meegemaakt, hierbij hoort de subvraag hoe vaak de jongere deze situatie (het aantal normoverschrijdende gedragingen) in de afgelopen maand heeft meegemaakt (antwoordmogelijkheden van 0 tot en met 10 keer). De overige vragen (b tot en met e) hebben een antwoordschaal van 1 tot en met 10, waarbij 1 staat voor de afwijzing van het beschreven gedrag en 10 voor het acceptabel en normaal waarden van het beschreven gedrag. Vraag b meet de mening van de jongere over het gedrag van de hoofdpersoon in de beschreven situatie van de vignet. Bij de derde vraag (c) gaat het er om te achterhalen hoe de jongere denkt dat de hoofdpersoon zijn eigen gedrag beoordeeld. Bij vraag d gaat het over hoe de jongere denkt dat een belangrijke volwassene uit zijn of haar omgeving het gedrag zal beoordelen. Ten slotte wordt bij vraag e gevraagd naar hoe de jongere denkt dat zijn/haar vrienden het gedrag zullen beoordelen.

De scores op een vignet worden alleen meegenomen als de jongere aangeeft een dergelijke situatie al eens meegemaakt te hebben (deel a van het vignet). Alleen dan wordt de score bij vraag b meegenomen. Vervolgens worden de scores op vraag b van de vijf vignetten bij elkaar opgeteld en wordt er een gemiddelde score berekend. Een hoog gemiddeld cijfer op deze schaal geeft aan dat er sprake is van een laag normbesef bij de jongere. De vignetten, die samen de schaal voor het normbesef vormen, hebben een betrouwbaarheid van $\alpha = .78$ en de validiteit van de vignetten is goed gebleken (Barendse, 2011; Penning, 2011; Veenendaal, 2011).

| **PROCEDURE** | De vragenlijsten zijn afgenomen op verschillende scholen in het Voortgezet Onderwijs bij jongeren op het VMBO-t, HAVO of het VWO. De scholen zijn schriftelijk of telefonisch benaderd met het verzoek om deel te nemen aan dit onderzoek. De scholen die op dit verzoek ingingen hebben ieder een aantal klassen en jongeren beschikbaar gesteld voor afname van de vragenlijst. De vragenlijsten zijn tijdens een lesuur klassikaal afgenomen bij alle aanwezige jongeren nadat zij uitleg hebben gekregen over de reden en procedure van afname. Hierbij hadden de jongeren boven de 16 jaar de keuze om wel of niet deel te nemen. Helaas bestond er voor de jongeren niet de reële mogelijkheid om niet deel te nemen, omdat de scholen hebben bepaald dat alle leerlingen uit de gekozen klassen mee moesten doen aan het onderzoek. Hierdoor ontstaat er enige spanning tussen de wijze waarop de consentprocedure is ingericht en de wijze van uitvoering en haalbaarheid hiervan.

Aan de deelnemende scholen is gevraagd om de ouders van jongeren onder de 16 te informeren en te benaderen voor toestemming voor deelname. Hierbij is er sprake geweest van passieve instemming van ouders, waarbij een kind alleen werd uitgesloten wanneer ouders de afname weigerden. Wanneer ouders geen toestemming gaven, is er bij de betreffende jongere geen vragenlijst afgenomen. De onderzoekers hebben hierdoor geen volledig zicht gehad op het handelen van de scholen bij het vragen van toestemming voor deelname. Mogelijk zijn niet alle ouders benaderd, maar dit is niet te controleren en hierbij wordt er vertrouwd op het juist handelen van de scholen.

Wanneer de onderzoeker niet in persoon aanwezig kon zijn bij de afname, is de docent vooraf geïnformeerd en geïnstrueerd hoe de vragenlijst op de juiste gestandaardiseerde wijze af te nemen. De afname van de vragenlijst duurde ongeveer veertig minuten en de jongeren konden gedurende het invullen vragen aan de docent of onderzoeker stellen indien zij iets niet begrepen. Wanneer zij klaar waren leverden de jongeren de anoniem ingevulde vragenlijsten in bij de aanwezige onderzoeker of de docent. De jongeren hebben de vragenlijst anoniem ingevuld.

| **ANALYSETECHNIEKEN** | Allereerst wordt er per deelvraag bekeken of er aan de toetsvoorwaarden voor het gebruik van de gekozen analyse is voldaan, waarna er univariate en bivariate data-inspectie plaatsvindt. Hierbij wordt bekeken of er uitbijters en missende waarden in de data aanwezig zijn en of de data normaal verdeeld zijn. Bij de analyses die gebruikt zijn ter beantwoording van de deelvragen is gekozen voor een alpha van .05 met een betrouwbaarheidsinterval van 95%. De variabele Normbesef wordt in alle vier de deelvragen gebruikt en is voorafgaand aan de analyse omgepooled. Na het ompoolen zal een hoge score op de variabele 'Normbesef' overeenkomen met een hoog normbesef bij de jongere.

Bij het beantwoorden van de eerste deelvraag 'Is het normbesef van jongeren gerelateerd aan zowel leeftijd als geslacht?' wordt gebruik gemaakt van een tweeweg variantie analyse (ANOVA). Deze analyse heeft tot doel te laten zien of de leeftijd en het geslacht van een kind significant samenhangen met de mate van normbesef. Eerst wordt de variabele 'Leeftijd' gehercodeerd in twee groepen, namelijk jongeren van 12 tot 15 jaar en jongeren van 15 tot 18 jaar. Deze groepen zijn op deze wijze ingedeeld, zodat een vergelijking kan worden gemaakt tussen kinderen met een onderbouw- en een bovenbouw leeftijd. Deze nieuwe variabele wordt 'Schoolleeftijd' genoemd. Wel moet er worden opgemerkt dat er sprake is van enige contaminatie tussen leeftijd en type school. Er wordt gebruik gemaakt van de tweeweg variantie analyse. Voorwaarde voor het gebruik van een tweeweg variantie analyse (ANOVA) is dat alle steekproeven onafhankelijk en a-select getrokken zijn en dat de variabelen normaal verdeeld zijn of dat beide groepen groter zijn dan 30.

De tweede deelvraag 'Bestaat er een verband tussen het normbesef enerzijds en gedragsproblemen en de hoeveelheid normoverschrijdende gedragingen anderzijds?' wordt beantwoord met behulp van een multipale regressie analyse. Deze analyse toont aan of er een lineair verband bestaat tussen de (numerieke) afhankelijke variabele 'Normbesef' en de (numerieke) onafhankelijke variabelen 'Gedragsproblemen' en 'Normoverschrijdende gedragingen'. Bij deze onderzoeksvraag en de

bijbehorende analyse gaat het om de samenhang tussen de afhankelijke variabele met meerdere onafhankelijke variabelen. Voorwaarde voor het gebruik van een multi-pele regressievergelijking is dat alle variabelen numeriek moeten zijn. Daarnaast moet het verband lineair en theoretisch causaal zijn, moeten de variabelen normaal verdeeld zijn en mag er geen multi-collineariteit bestaan.

Om de derde deelvraag ‘Bestaat er een verband tussen psychosociale problemen en het normbesef van jongeren?’ te kunnen beantwoorden zal er een Pearson correlatietest worden uitgevoerd. Er wordt bij deze correlatietest gekeken of er samenhang bestaat tussen de variabelen ‘Normbesef’ en ‘Psychosociale problemen’. De voorwaarde voor het gebruik van deze test zijn dat er een lineair verband verondersteld wordt en er sprake is van normaal verdeelde variabelen of dat de steekproef groter is dan 30. Er zal eenzijdig worden getoetst omdat verwacht wordt dat er een negatief verband bestaat tussen psychosociale problemen en het normbesef.

Ter beantwoording van de vierde deelvraag ‘Heeft de mate van pro-sociaal gedrag een modererende functie tussen normbesef en gedragsproblemen?’ is gebruik gemaakt van een moderatie analyse (Baron & Kenny, 1986). Er wordt hierbij bekeken of de moderator (‘Pro-sociaal gedrag’) het effect dat (de samenhang tussen) de onafhankelijke variabele (‘Normbesef’) en de afhankelijke variabele (‘Gedragsproblemen’) versterkt of verzwakt. Daarbij wordt verwacht dat een grotere mate van pro-sociaal gedrag zorgt voor een sterkere (negatieve) samenhang tussen normbesef en gedragsproblemen. Allereerst zullen de (numerieke) variabelen ‘Pro-sociaal gedrag’ en ‘Normbesef’ worden gestandaardiseerd met behulp van z-scores. Daarna zullen de z-scores van deze twee variabelen met elkaar worden vermenigvuldigd, zodat er een (numerieke) interactie variabele wordt gecreëerd, genaamd ‘Productscore’. Vervolgens zal er een multi-pele regressieanalyse worden uitgevoerd, met daarin de onafhankelijke variabele, de moderator en de interactie variabele.

Ten slotte zal bekeken moeten worden of de interactie variabele (Productscore) significant samenhangt met de afhankelijke variabele ‘Gedragsproblemen’. Indien dit het geval is, is het effect dat normbesef op gedragsproblemen heeft niet generaliseerbaar voor pro-sociaal gedrag, maar juist verschillend voor de mate van pro-sociaal gedrag. De voorwaarden voor het gebruik van een multi-pele regressie analyse zijn vermeld bij de analysemethode van de tweede deelvraag.

RESULTATEN

| **DATABESCHRIJVING** | De resultaten van de uitgevoerde analyses ter beantwoording van deelvragen zullen hier worden beschreven. De Kolmogorov-Smirnoff toets, de scheefheid en gepiektheid laten zien dat de drie variabelen ‘Psychosociale problemen’, ‘Gedragsproblemen’ en ‘Normoverschrijdende problemen’ scheef verdeeld zijn naar rechts. Dit is logisch omdat er de frequentie van deze gedragingen laag is. De andere twee variabelen, ‘Normbesef’ en ‘Prosociaal gedrag’ zijn scheef verdeeld naar links. Ook dit is verklaarbaar omdat de frequentie van deze gedragingen hoger ligt. Uit het overzicht van uitbijters op alle variabelen bleek dat er alleen bij de variabele ‘Normoverschrijdende gedragingen’ extreme scores te vinden waren. Deze vijf personen met extreme

scores zijn uit verdere analyses met deze variabele gehouden. De data zijn vooraf gecontroleerd op fouten en verkeerde invoer. De percentages missende waarden liggen onder de 5%. bij de variabelen ‘Geslacht’, ‘Schoollleeftijd’, ‘Psychosociale problemen’, Gedragsproblemen en ‘Prosociaal gedrag’ dit onderzoek Bij de variabelen Normbesef, Normoverschrijdende gedragingen liggen de percentages boven de 5%. Deze percentages liggen hoger omdat bij de normbesef vignetten alleen een score wordt meegenomen wanneer de leerling de geschetste normoverschrijdende situatie herkende (al eens had meegemaakt). Het percentage missende waarden bij de variabele ‘Psychosociale problemen’ ligt net boven de 5%. Dit is te verklaren doordat er alleen een score is verkregen wanneer er op alle onderdelen van de SDQ een score is behaald. Wanneer een jongere op één van de subschalen geen score heeft ingevuld, is er geen totale score berekend en meegenomen. Ondanks de scheve verdelingen en de missende waarden kunnen de parametrische toetsen gewoon worden uitgevoerd zonder dat deze van grote invloed zijn op de resultaten gezien de grootte van de steekproef ($N = 483$). In Tabel 1 zijn de beschrijvende statistieken van alle gebruikte variabelen weergegeven.

Tabel 1. *Beschrijvende gegevens van de variabelen*

	<i>N</i>	Missende waarden	<i>M</i>	<i>SD</i>	Min-Max	$Z_{skewness}$	$Z_{kurtosis}$
Geslacht	483	0 (0%)					
Schoollleeftijd	483	0 (0%)					
Normbesef	398	85 (17,6%)	7.50	1.92	1-10	1.01	1.06
Psychosociale problemen	457	26 (5,4%)	10.48	5.03	1-28	.59	-.05
Gedragsproblemen	476	7 (1,4%)	2.08	1.63	0-8	-1.01	.80
Normoverschrijdende gedragingen	419	64 (13,3%)	5.87	6.91	0-40	1.80	3.66
Pro-sociaal gedrag	473	10 (2.1%)	7.87	1.75	1-10	-.97	1.17

IS HET NORMBESEF GERELATEERD AAN ZOWEL LEEFTIJD ALS GESLACHT?

Aan de voorwaarden voor het gebruik van een tweeweg variantie analyse (ANOVA) is voldaan. Met behulp van deze analyse wordt er gekeken of de mate van normbesef zowel gerelateerd is aan leeftijd als aan geslacht. Er wordt gekeken naar zowel de individuele effecten van de factoren leeftijd en geslacht als naar de gecombineerde effecten (interactie-effecten). Er worden in deze analyse vier subgroepen onderscheiden, namelijk jongens met een onderbouw leeftijd ($N = 100$) jongens met een bovenbouw leeftijd ($N = 140$) meisjes met een onderbouw leeftijd ($N = 96$) en meisjes met een bovenbouw leeftijd ($N = 147$). Er is een significant hoofdeffect gevonden voor ‘Geslacht’, $F(1,394) = 13.24$, $p < .001$, maar niet voor ‘Schoollleeftijd’, $F(1,394) = 3.632$, $p = .057$. Daarnaast is er ook geen significant interactie-effect gevonden, $F(1,394) = 1.493$, $p = .222$. Meisjes bleken een significant

hogere normbesef te hebben dan jongens (respectievelijk $M = 7.89$, $SD = 1.63$ en $M = 7.16$, $SD = 2.08$).

BESTAAT ER EEN VERBAND TUSSEN HET NORMBESEF ENERZIJD EN GEDRAGSPROBLEMEN EN DE HOEVEELHEID NORMOVERSCHRIJDENDE GEDRAGINGEN ANDERZIJD?

Aan alle voorwaarden voor het gebruik van een multiële regressievergelijking is voldaan. Met een multiële regressie analyse wordt bekeken of de mate van gedragsproblemen en normoverschrijdende gedragingen gerelateerd zijn aan de hoogte van het normbesef. Uit de correlatiematrix valt af te lezen dat de mate van aanwezigheid van gedragsproblemen een significante, negatieve voorspeller is voor de hoogte van het normbesef, $r(385) = -.17$, $p < .01$. Daarnaast is de hoeveelheid normoverschrijdende gedragingen ook een significante negatieve voorspeller, $r(385) = -.27$, $p < .01$. De multiële regressievergelijking voor de mate van aanwezigheid van Normbesef ziet er als volgt uit: "Normbesef = $8.427 - .195 * \text{Gedragsproblemen} - .078 * \text{Normoverschrijdende gedragingen}$ ". Dit betekent dat zowel een hogere mate van gedragsproblemen als een hoger aantal normoverschrijdende gedragingen negatief samenhangen met het normbesef.

De variabele 'Normoverschrijdende gedragingen' lijkt de meeste samenhang ($\beta = -.265$) te vertonen met de variabele 'Normbesef' in vergelijking met de variabele 'Gedragsproblemen' ($\beta = -.173$). Verder laat de regressie analyse zien dat de mate van gedragsproblemen en normoverschrijdende gedragingen samen 12% van de variantie in de hoogte van het normbesef kunnen verklaren ($R^2 = .12$, $F(2,383) = 26.67$, $p < .001$).

BESTAAT ER EEN VERBAND TUSSEN PSYCHOSOCIALE PROBLEMEN EN HET NORMBESEF VAN JONGEREN?

Er is voldaan aan alle voorwaarden om een Pearson correlatie test te gebruiken. Uit de correlatieanalyse is gebleken dat er geen significant verband bestaat tussen de variabelen 'Normbesef' en 'Psychosociale problemen', $r(372) = -.07$, $p = .08$. Dit houdt in dat de mate van psychosociale problemen bij jongeren niet samenhangt met de hoogte van het normbesef.

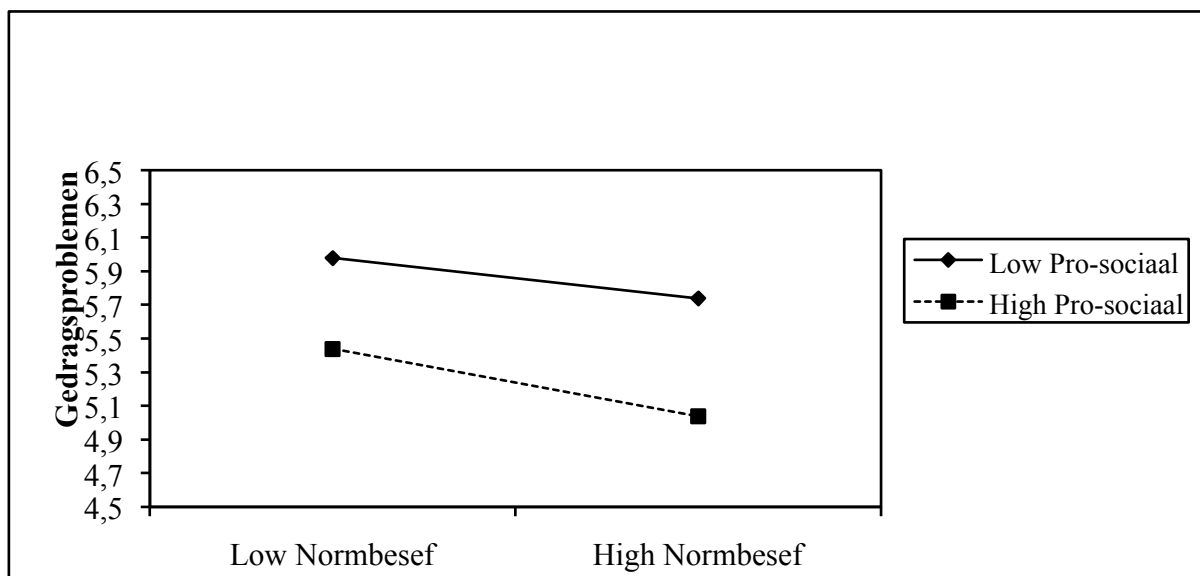
HEEFT DE MATE VAN PRO-SOCIAAL GEDRAG EEN MODERERENDE FUNCTIE TUSSEN NORMBESEF EN GEDRAGSPROBLEMEN?

Met een multiële regressie analyse wordt bekeken of de interactievariabele (productscore) gerelateerd is aan de mate van gedragsproblemen. In Tabel 2 is te zien dat zowel de moderator 'Pro-sociaal gedrag', $\beta = -.31$, $t(381) = -6.42$, $p < .001$, als de afhankelijke variabele 'Normbesef' $\beta = -.16$, $t(381) = -3.29$, $p = .001$ significante, negatieve voorspellers zijn voor de variabele 'Gedragsproblemen'. Dit betekent dat zowel pro-sociaal gedrag als normbesef negatief samenhangen met gedragsproblemen. Verder laat de regressie analyse zien dat zowel de mate van pro-sociaal gedrag, het normbesef en de interactie tussen beide 15% van de variantie bij gedragsproblemen kunnen verklaren ($R^2 = .15$, $F(3,381) = 21.94$, $p < .001$).

Tabel 2 *Regressieanalyse* tabel: *Afhankelijke variabele: Gedragsproblemen*

	Ongestandaardiseerde		Gestandaardiseerde		<i>t</i>	<i>p</i>
	Coëfficiënten		Coëfficiënten			
	B	Std. Error	β (Beta)			
(Constant)	5.55	.42			13.01	.000
Normbesef	-.14	.04	-.16		-3.29	.001
Pro-sociaal gedrag (moderator)	-.28	.04	-.31		-6.42	.000
Interactie	-.06	.08	-.04		-.79	.428

Daarentegen levert de productscore geen significante bijdrage aan de voorspelling $\beta = -.04$, $t(381) = -.79$, $p = .428$, zie Figuur 1. Dit betekent dat pro-sociaal gedrag geen modererende functie heeft op het verband tussen normbesef en gedragsproblemen.

Figuur 1. *Moderatie-effect pro-sociaal gedrag*

CONCLUSIE/DISCUSSIE

|CONCLUSIE | Het doel van dit onderzoek was om te achterhalen of persoonskenmerken zoals geslacht en leeftijd, van invloed zijn op de mate van normbesef van jongeren en om te onderzoeken hoe het normbesef in relatie staat tot psychosociale problemen, gedragsproblemen, normoverschrijdende gedragingen en pro-sociaal gedrag. De hiervoor opgestelde centrale onderzoeksvraag luidde: “Op welke wijze zijn geslacht, leeftijd, gedragsproblemen, psychosociale problemen en pro-sociaal gedrag gerelateerd aan het normbesef van jongeren tussen de 12 en 18 jaar?”

| GESLACHT EN LEEFTIJD | Het geslacht van de jongeren hangt significant samen met de mate van normbesef. Tevens is duidelijk geworden dat meisjes een hoger normbesef hebben dan jongens. Dit komt overeen met resultaten uit eerdere onderzoeken waaruit blijkt dat jongens meer externaliserende

gedragsproblemen hebben en meer delicten plegen dan meisjes (Chun en Mobley, 2010; Prins, 2008 & Van der Laan & Blom, 2011). Ook het onderzoek van Penning (2011) laat zien dat jongens een lager normbesef hebben dan meisjes. Tussen de leeftijd van de jongeren en het normbesef is geen significante samenhang gevonden. Dit resultaat lijkt in tegenstrijd met het onderzoek van Penning (2011) die concludeert dat het normbesef van jongeren toe lijkt te nemen naarmate ze ouder worden, evenals het vermogen tot moreel redeneren (Isac et al., 2011).

De hypothese dat normbesef zowel gerelateerd is aan geslacht als aan leeftijd, wordt gedeeltelijk aangenomen. Het deelaspect van de hypothese dat jongens een lager normbesef hebben wordt aangenomen en het deelaspect van de hypothese dat oudere adolescenten een hoger normbesef hebben wordt verworpen. Opgemerkt moet worden dat er mogelijk contaminatie heeft plaatsgevonden van leeftijd en schoolniveau: jongeren van 16 en 17 jaar zijn namelijk overwegend afkomstig uit VWO klassen. Over de relatie tussen normbesef en het schoolniveau is bekend dat jongeren op VWO niveau een hoger normbesef hebben dan leerlingen met een lager schoolniveau (Vollebergh, 1995).

| GEDRAGSPROBLEMEN, NORMOVERSCHRIJDENDE GEDRAGINGEN EN NORMBESEF | De aanwezigheid van gedragsproblemen en de hoeveelheid normoverschrijdende gedragingen hangen significant samen met de mate van het normbesef. Hoe meer gedragsproblemen en hoe meer normoverschrijdende gedragingen de jongere laat zien, hoe lager het normbesef. De gevonden samenhang komt overeen met het onderzoek van Jennissen (2009) waarin het verband tussen normbesef en problematisch gedrag is vastgesteld. Ook uit recent onderzoek van Barendse (2011), Penning (2011) en Veenendaal (2011) blijkt dat er een negatieve samenhang bestaat tussen gedragsproblemen en het normbesef bij jongeren. Naar de samenhang tussen de hoeveelheid normoverschrijdende gedragingen en normbesef is nog geen onderzoek gedaan. Echter, gezien het feit dat deze gedragingen onderdeel zijn van wat als gedragsproblemen wordt aangemerkt, is het gevonden verband als logisch te beschouwen. De hypothese dat er een negatieve samenhang bestaat tussen het aantal normoverschrijdende gedragingen en gedragsproblemen enerzijds en het normbesef anderzijds wordt aangenomen.

| PSYCHOSOCIALE PROBLEMEN EN NORMBESEF | Uit huidig onderzoek blijkt dat de mate van psychosociale problemen bij jongeren niet samenhangt met de mate van normbesef. Dit resultaat komt niet overeen met resultaten uit eerdere onderzoeken naar deelgebieden van psychosociale problematiek zoals; gedrags-, emotionele en sociale problemen. Zo heeft Jennissen (2009) in onderzoek aangetoond dat gedragsproblemen van jongeren juist wel samenhangen met een laag normbesef. Daarnaast blijkt dat zowel emotionele als sociale problemen (sociaal onvermogen) samenhangen met een gebrekkig normbesef (Gantois & Van Gils, 2007).

De hypothese die voor dit onderzoek is opgesteld, dat er een negatief verband bestaat tussen psychosociale problemen en de mate van het normbesef, wordt verworpen. Het verschil van deze resultaten in vergelijking met eerder onderzoek is mogelijk te verklaren doordat psychosociale problematiek als geheel nog niet eerder is onderzocht in relatie tot normbesef, maar alleen deelgebieden zijn onderzocht.

| PRO-SOCIAAL GEDRAG, GEDRAGSPROBLEMEN EN NORMBESEF | Pro-sociaal gedrag is geen significante moderator voor de relatie tussen normbesef en gedragsproblemen. Echter is er wel een positief verband gevonden tussen pro-sociaal gedrag en normbesef, wat overeen komt met de resultaten van Jackson en Tisak (2001). Daarnaast wordt het negatieve verband tussen gedragsproblemen en normbesef bevestigd door zowel onderhavige studie als door het onderzoek van Penning (2011). Het blijkt dat zowel pro-sociaal gedrag als het normbesef een negatieve, significante samenhang heeft met gedragsproblemen. Een hogere mate van pro-sociaal gedrag en een hogere mate van normbesef hangen samen met meer gedragsproblemen, waarbij pro-sociaal gedrag de meeste samenhangt lijkt te vertonen. Deze resultaten komen overeen met onderzoek van Wyatt en Carlo (2002), waaruit blijkt dat pro-sociaal gedrag positief samenhangt met het normbesef van jongeren. Daarnaast tonen zij aan dat empathie, sympathie en het perspectief van anderen aannemen, onderdelen van pro-sociaal gedrag, bijdragen aan de vorming van normbesef (Wyatt & Carlo, 2002). In huidig onderzoek lijkt pro-sociaal gedrag niet te resulteren in een sterkere negatieve samenhang tussen gedragsproblemen en normbesef.

De hypothese dat pro-sociaal gedrag een modererende functie heeft op de relatie tussen het normbesef en gedragsproblemen wordt verworpen.

De conclusie ten aanzien van de centrale onderzoeksvraag is dat geslacht, normoverschrijdende gedragingen, gedragsproblemen en pro-sociaal gedrag samenhangen met normbesef. Daarentegen is er geen samenhang gevonden voor leeftijd en psychosociale problemen in relatie tot normbesef. Tevens bestaat er geen moderatie effect voor pro-sociaal gedrag tussen gedragsproblemen en het normbesef.

| **BEPERKINGEN** | Uit de analyse blijkt dat alle gebruikte variabelen scheef verdeeld zijn. Ondanks dat de steekproef groot is en de scheefheid en gepiektheid te verklaren is, dient hiermee rekening gehouden te worden en kunnen er bij vervolgonderzoek mogelijk andere analyse methoden gebruikt worden. Daarnaast is er geen sprake van een a-selecte steekproef, want het betrof een convenience sample. Hierdoor zouden de resultaten van dit onderzoek een vertekend beeld kunnen geven en is generalisatie van de onderzoeksresultaten lastig. Ook kan het zijn dat bepaalde doelgroepen zijn uitgesloten omdat niet alle benaderde scholen bereid waren tot deelname. Verder ligt het percentage missende waarden voor psychosociale problemen hoger dan gewenst is (boven de 5%). Hierdoor zijn data van sommige jongeren niet meegenomen in de analyses.

| **IMPLICATIES** | Het is van belang om duidelijk in kaart te brengen welke jongeren het meeste risico lopen om gedragsproblemen en normoverschrijdend gedrag te vertonen. Uit huidig onderzoek blijkt in ieder geval dat een lager normbesef samenhangt met deze problematiek. Vanuit dit perspectief zal gekeken moeten worden naar de mogelijkheden om het normbesef te verhogen. Hetzelfde geldt voor de mate van pro-sociaal gedrag, dat ook vergroot zal moeten worden om een mindere mate van problematiek bij de jongere te zien. Als er bij de jongere sprake blijkt te zijn van gedragsproblemen of normoverschrijdend gedrag kunnen er interventieprogramma's worden ingezet op scholen, in buurten en gezinnen. Ook zijn preventieprogramma's op met name scholen een mogelijke manier om het

normbesef en het pro-sociale gedrag van jongeren te vergroten. Aangezien het normbesef bij jongens lager blijkt te liggen dan bij meisjes is het van belang om extra zicht te houden op (de ontwikkeling van) het normbesef bij jongens. Wanneer het normbesef en/of het pro-sociale gedrag van jongeren vergroot wordt dan zal het probleemgedrag verminderen en zullen zij minder vaak gedrag laten zien dat door de sociale omgeving als negatief of storend wordt ervaren.

| **AANBEVELINGEN VERDER ONDERZOEK** | In dit onderzoek is gekeken naar het verband tussen gedragsproblemen, psychosociale problemen, pro-sociaal gedrag enerzijds en normbesef anderzijds. Om een meer volledig beeld te kunnen krijgen van de samenhang tussen deze factoren zou verder onderzoek kunnen worden gedaan met een meer a-selecte steekproef. Door een groter aantal jongeren van scholen uit verschillende andere provincies met ook verschillende onderwijsniveaus mee te nemen in vervolgonderzoek zouden de resultaten beter kunnen worden gegeneraliseerd naar de gehele populatie. Daarnaast zal er in vervolgonderzoek ook gekeken kunnen worden naar de verschillende onderdelen waaruit psychosociale problemen bestaan in relatie tot het normbesef.

LITERATUUR

- Aiken, L. S., & West, S. G. (1991). *Multiple regression: Testing and interpreting interactions*. Newbury Park, London: Sage.
- Barendse, M. (2011). *Allochtone jongeren, normbesef en externaliserend probleemgedrag*. Masterscriptie: Universiteit Leiden.
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173-1182.
- Beutel, A. M., & Johnson, M. K. (2004). Gender and prosocial values during adolescence: A research note. *Sociological Quarterly*, 45, 379-393.
- Bishop, J. H., Bishop, M., Bishop, M., Gelbwasser, L., Green, S., Peterson, E., Rubinszataj, A., Zuckerman, A. (2004). Why we harass nerds and freaks: A formal theory of student culture and norms. *Journal of School Health*, 74, 235-251.
- Boer, M. De. (2008). *Culturele diversiteit in opvattingen over misdaad en straf onder leerlingen in het VMBO*. Den Haag: Boom juridische Uitgevers.
- Chun, H., & Mobley, M. (2010). Gender and grade-level comparisons in the structure of problem behaviors among adolescents. *Journal of Adolescence*, 33, 197-207.
- Corneillie, K. (2008). *Waarden en normen bij jongeren*. Kempen: Katholieke Hogeschool.
- Crone M. R., Bekkema N., Wiefferink C. H., & Reijneveld S. A. (2010). Professional identification of psychosocial problems among children from ethnic minority groups: room for improvement. *Journal of Pediatrics*, 156, 277-84.
- Dorsselaer, S., Zeijl, E., Eeckhout, S. Van den, Bogt, T. Ter, & Vollebergh, W. (2007). *HBSC 2005: Gezondheid en welzijn van jongeren in Nederland*. Utrecht, Trimbos-instituut.
- Eisenberg, N., Cumberland, A., Guthrie, I. K., Murphy, B. C., & Shepard, S. A. (2005). Age changes in prosocial responding and moral reasoning in adolescence and early adulthood. *Journal of Research on Adolescence*, 15, 235-260.
- Eisenberg, N., & Fabes, R. A. (1998). Prosocial development. In W. Damon & N. Eisenberg (Red.), *Handbook of child psychology*, 5, 3. *Social, emotional, and personality development* (pp. 701-778). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc.
- Eisenberg, N., & Miller, P. A. (1987). The relation of empathy to prosocial and related behaviors. *Psychological Bulletin*, 101, 91-119.
- Eisenberg, N., Zhou, Q., & Koller, S. (2001) Brazilian adolescents' prosocial moral judgment and behavior: Relations to sympathy, perspective taking, gender-role orientation, and demographic characteristics. *Child Development*. 72, 518-534.
- Engelen, I., & Coosemans, I. (2003). *Tieners in de knoei. Gids voor het begeleiden van jongeren*. Tiel: Lannoo.

- Foblets, M. C., Djait, B., & Pieters, K. (2004). *Mietjes en macho's: allochtone jeugddelinquentie. Getuigenissen van autochtone en allochtone jongeren*. Leuven: Acco.
- Gantois, P., & Gils, M. Van. (2007). *Begrensd – Onbegrensd. Ontwikkelingsgericht werken in school voor leerlingen met gedrags- en emotionele stoornissen*. Apeldoorn: Garant.
- Ge, X., Conger, R. D., & Elder, G. H. (2001). Pubertal transition, stressful life events, and the emergence of gender differences in adolescent depressive symptoms. *Developmental Psychology, 37*, 404-417.
- Goodman, R. (2001). Psychometric properties of the Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ). *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 40*, 1337-1345.
- Gudlaugsdottir G. R., Vilhjalmsón R., Kristjansdóttir G., Jacobsen R., Meyrowitsch D. (2004). Violent behaviour among adolescents in Iceland: A national survey. *International Journal of Epidemiology, 33*, 1046-1051.
- Hardy, S. A., Carlo, G., & Roesch, S. (2010). Links between adolescents' expected parental reactions and prosocial behavioral tendencies: the mediating role of prosocial values. *Journal of Youth and Adolescence, 39*, 85-95.
- Hoebink, H. (2001) *Studien zur Geschichte und Kultur Nordwesteuropas. Focus Europa: Openbare orde, veiligheid en normhandhaving als spiegel van de politieke cultuur in Duitsland en Nederland na 1945*. Münster: Waxmann.
- Hoffman M. L. (2000). *Empathy and moral development: Implications for caring and justice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Isac, M. M., Maslowski, R., & Werf, G. Van der (2011). Effective civic education: An educational effectiveness model for explaining students' civic knowledge. *School Effectiveness and School Improvement, 22*, 313-333.
- Jackson, M., & Tisak, M. S. (2001). Is prosocial behavior a good thing: Developmental changes in children's evaluations of helping, sharing, cooperating, and comforting. *British Journal of Developmental Psychology, 19*, 349-367.
- Jennissen, R. P. W. (2009). *Criminaliteit, leeftijd en etniciteit: Over de afwijkende leeftijdsspecifieke criminaliteitscijfers van in Nederland verblijvende Antillianen en Marokkanen*. Meppel: Boom Juridische Uitgevers.
- Junger M., Mesman J., & Meeus W. (2003). *Psychologische problemen bij adolescenten*. Assen: Van Gorcum.
- Laan, A. Van der, & Blom, A. (2011). Zelfgerapporteerde daders. In Laan, A. van der, & Blom, A. (red.). *Cahier 2011-2: Jeugdcriminaliteit in de periode 1996-2010*. (pp. 23-49). Den Haag: Bibliotheek WODC.
- Lovett, B. J., & Sheffield, R. A. (2007). Affective empathy deficits in aggressive children and adolescents: A critical review. *Clinical Psychology Review, 27*, 1-13.

- Mooren, F. Van der, Pleijers, A., & Winden, P. De. (2011). *Regionaal beeld van de jeugd 2011*. Verkregen op 16 februari 2012, van <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/68E86A01-B513-49F5-AA71555E8723EADA/0/2011g98pub.pdf>
- Penning, R. (2011). *Het normbesef van jongeren: De sleutel naar probleemgedrag*. Masterscriptie Universiteit Leiden.
- Prins, M. (2008). *De deugd van tegenwoordig. Onderzoek naar jongeren en hun grenzen*. Verkregen op 16 februari 2012, van <http://www.opvoedwinkel.be/actueel/dedeugdvan tegenwoordig.pdf>
- Reitz, E., Deković, M., & Meijer, A. M. (2006). Relations between parenting and externalizing and internalizing problem behavior in early adolescence: child behavior as moderator and predictor. *Journal of Adolescence*, 29, 419-436.
- Sage, L. Le (2006). Aandacht voor de gewetensontwikkeling: waarom ook al weer? *Pedagogiek*, 26, 236-241.
- Steinberg, L. & Morris, A.S. (2001). Adolescent Development. *Annual Review of Psychology*, 52, 83-110.
- Thornberg, R. (2010). A study of children's conceptions of school rules by investigating their judgements of transgressions in the absence of rules. *Educational Psychology*, 30, 583- 603.
- Veenendaal, A. (2011). *Probleemgedrag volgens de norm*. Masterscriptie Universiteit Leiden.
- Vollebergh, W. (1995). *Normen en waarden bij jongeren: een vooronderzoek naar de invloed van school, gezin en leeftijdgenoten op de ontwikkeling van het maatschappelijk normbesef bij jongeren*. Universiteit Utrecht.
- Wainryb, C. (2006). Moral development in culture: Diversity, tolerance, and justice. In M. Killen & J. Smetana (Red.), *Handbook of moral development* (pp. 211-240). Mahwah, NJ: LEA.
- Wetenschappelijke raad voor het regeringsbeleid (2003). *Waarden, normen en de last van het gedrag*. Amsterdam university press.
- Widenfelt, B. M. Van, Goedhart, A. W., Treffers, P. D. A., & Goodman, R. (2003). Dutch version of the Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ). *European Child and Adolescent Psychiatry*, 12, 281-289.
- Witt, R. De. (2008). *Groepen Hangjongeren veroorzaken meeste overlast*. Verkregen op 17 februari 2012, van <http://www.elsevier.nl/web/10208121/Nieuws/Nederland/Groepen-hangjongeren-veroorzaken-meeste-overlast.html>
- Wyatt, J. M., & Carlo, G. (2002). What will my parents think? Relations among adolescents' expected parental reactions, prosocial moral reasoning and prosocial and antisocial behaviors. *Journal of Adolescent Research*, 17, 646-666.

Bijlage I

Vragenlijst

Met de onderstaande vragen willen we graag iets meer te weten komen over jou en je achtergrond. Kruis duidelijk het hokje aan dat voor jou van toepassing is. Je mag altijd maar één hokje aankruisen! Bij sommige vragen moet je iets op de stippelijnen schrijven.

1. Hoe oud ben je?

..... jaar.

2. Ik ben een

- Jongen
- Meisje

3. Welke school doe je?

- VMBO, theoretische leerweg
- HAVO/ VWO
- HAVO
- VWO
- Anders, namelijk

4. Waar ben jij geboren?

- Nederland
- Turkije
- Marokko
- Suriname
- Antillen
- Anders, namelijk

5. Waar is je vader geboren?

- Nederland
- Turkije
- Marokko
- Suriname
- Antillen
- Anders, namelijk

6. Waar is je moeder geboren?

- Nederland
- Turkije
- Marokko
- Suriname
- Antillen
- Anders, namelijk

7. Wat is je godsdienst?

- Protestants
- Rooms Katholiek
- Joods
- Moslim
- Hindoe
- Boeddhist
- Geen
- Anders, namelijk.....

8. Welke omschrijving past het beste bij de buurt waarin je woont?

- Ik woon in een buurt met vrijwel allemaal Nederlanders.
- Ik woon in een buurt waarin de meerderheid van de bewoners Nederlands is.
- Ik woon in een buurt met een mengeling van Nederlanders en immigranten.
- Ik woon in een buurt waarin de meerderheid van de bewoners immigrant is.
- Ik woon in een buurt met vrijwel allemaal immigranten.

9. Bij wie woon jij?

- Bij mijn vader en moeder.
- Bij mijn moeder.
- Bij mijn vader.
- Bij pleegouders.
- Bij mijn opa en/of oma.
- Anders, namelijk.....

10. Hebben de mensen bij wie je woont een auto?

- Nee
- Ja, één
- Ja, twee of meer

11. Heb je een eigen slaapkamer thuis?

- Ja
- Nee

12. Hoeveel computers staan er bij jou thuis?

- Geen
- Één
- Twee
- Meer dan twee

13. Hoe vaak ben je de laatste 12 maanden met je familie of ouders op vakantie geweest?

- Niet
- Één keer
- Twee keer
- Meer dan twee keer

Wil je alsjeblieft bij iedere vraag een kruisje zetten in het vierkantje voor 'Niet waar', 'Een beetje waar' of 'Zeker waar'. Het is belangrijk dat je alle vragen zo goed mogelijk beantwoordt, ook als je niet helemaal zeker bent of als je de vraag raar vindt.

Wil je alsjeblieft bij je antwoorden denken hoe dat bij jou de laatste zes maanden is geweest.

		Niet waar	Een beetje waar	Zeker waar
1.	Ik probeer aardig te zijn tegen anderen. Ik houd rekening met hun gevoelens.	☐	☐	☐
2.	Ik ben rusteloos, ik kan niet lang stilzitten.	☐	☐	☐
3.	Ik heb vaak hoofdpijn, buikpijn, of ik ben misselijk.	☐	☐	☐
4.	Ik deel gemakkelijk met anderen (snoep, speelgoed, potloden, enz.).	☐	☐	☐
5.	Ik word erg boos en ben vaak driftig.	☐	☐	☐
6.	Ik ben nogal op mijzelf. Ik speel meestal alleen of bemoei mij niet met anderen.	☐	☐	☐
7.	Ik doe meestal wat me wordt opgedragen.	☐	☐	☐
8.	Ik pieker veel.	☐	☐	☐
9.	Ik help iemand die zich heeft bezeerd, van streek is of zich ziek voelt.	☐	☐	☐
10.	Ik zit constant te wiebelen of te friemelen.	☐	☐	☐
11.	Ik heb minstens één goede vriend of vriendin.	☐	☐	☐
12.	Ik vecht vaak. Het lukt mij andere mensen te laten doen wat ik wil.	☐	☐	☐
13.	Ik ben vaak ongelukkig, in de put of in tranen.	☐	☐	☐
14.	Andere jongeren van mijn leeftijd vinden mij over het algemeen aardig.	☐	☐	☐
15.	Ik ben snel afgeleid, ik vind het moeilijk om me te concentreren.	☐	☐	☐
16.	Ik ben zenuwachtig in nieuwe situaties. Ik verlies makkelijk mijn zelfvertrouwen.	☐	☐	☐
17.	Ik ben aardig tegen jongere kinderen.	☐	☐	☐
18.	Ik word er vaak van beschuldigd dat ik lieg of bedrieg.	☐	☐	☐
19.	Andere kinderen of jongeren pesten of treiteren mij.	☐	☐	☐
20.	Ik bied vaak anderen aan hun te helpen (ouders, leerkrachten, kinderen).	☐	☐	☐

21.	Ik denk na voor ik iets doe.	☐	☐	☐
22.	Ik neem dingen weg die niet van mij zijn thuis, op school of op andere plaatsen.	☐	☐	☐
23.	Ik kan beter met volwassenen opschieten dan met jongeren van mijn leeftijd.	☐	☐	☐
24.	Ik ben voor heel veel dingen bang, ik ben snel angstig.	☐	☐	☐
25.	Ik maak af waar ik mee bezig ben. Ik kan mijn aandacht er goed bij houden.	☐	☐	☐

De volgende uitspraken gaan over jouw gedachten en gevoelens in verschillende situaties. Geef voor elke bewering/uitspraak aan hoe goed deze jou beschrijft door de juiste letter aan te kruisen:

A

B

C

D

E

**BESCHRIJFT
ME
NIET GOED**

**BESCHRIJFT
ME
ZEER GOED**

		A	B	C	D	E
1.	Ik heb vaak tedere, bezorgde gevoelens voor mensen die minder gelukkig zijn dan ik.	☐	☐	☐	☐	☐
2.	Ik vind het soms moeilijk om dingen te zien vanuit het gezichtspunt van een ander.	☐	☐	☐	☐	☐
3.	Soms heb ik niet veel medelijden met andere mensen als ze problemen hebben.	☐	☐	☐	☐	☐
4.	In noodsituaties voel ik me ongerust en slecht op mijn gemak.	☐	☐	☐	☐	☐
5.	Ik probeer naar ieders kant van een meningsverschil te kijken voordat ik een beslissing neem.	☐	☐	☐	☐	☐
6.	Wanneer ik iemand zie waarvan wordt geprofiteerd, voel ik me nogal beschermend tegenover die persoon.	☐	☐	☐	☐	☐
7.	Ik voel me soms hulpeloos als ik middenin een zeer emotionele situatie zit.	☐	☐	☐	☐	☐
8.	Ik probeer mijn vrienden soms beter te begrijpen door me in te beelden hoe de dingen eruit zien vanuit hun perspectief.	☐	☐	☐	☐	☐
9.	Als ik zie dat iemand zich bezeert, blijf ik meestal kalm.	☐	☐	☐	☐	☐
10.	Andermans ongelukken doen me meestal niet zoveel.	☐	☐	☐	☐	☐
11.	Als ik zeker ben dat ik over iets gelijk heb, verspil ik niet veel tijd aan het luisteren naar de argumenten van een ander.	☐	☐	☐	☐	☐
12.	Ik houd er niet van om in een gespannen emotionele situatie te zijn.	☐	☐	☐	☐	☐
13.	Als ik zie dat iemand oneerlijk wordt behandeld, voel ik soms weinig medelijden met die persoon.	☐	☐	☐	☐	☐

		A	B	C	D	E
14.	Ik ben meestal behoorlijk goed in het omgaan met noodsituaties.	☐	☐	☐	☐	☐
15.	Ik ben vaak nogal geraakt door dingen die ik zie gebeuren.	☐	☐	☐	☐	☐
16.	Ik geloof dat er twee kanten zijn aan elke vraag en probeer naar allebei de kanten te kijken.	☐	☐	☐	☐	☐
17.	Ik zou mijzelf beschrijven als een persoon met een goed hart.	☐	☐	☐	☐	☐
18.	Ik verlies vaak de controle tijdens noodsituaties.	☐	☐	☐	☐	☐
19.	Als ik boos ben op iemand, probeer ik mijzelf meestal voor een tijdje in die ander te verplaatsen.	☐	☐	☐	☐	☐
20.	Als ik iemand zie die zeer hard hulp nodig heeft in een noodsituatie, heb ik mezelf niet meer in de hand.	☐	☐	☐	☐	☐
21.	Voordat ik kritiek op iemand geef, probeer ik mij voor te stellen hoe ik mij zou voelen in zijn of haar plaats.	☐	☐	☐	☐	☐

Zijn de volgende uitspraken over jou waar of niet waar? Kruis het juiste vakje aan.

		Waar	Niet waar
1.	Als ik een fout heb gemaakt, dan ben ik altijd bereid dat toe te geven.	☐	☐
2.	Ik probeer altijd te doen wat ik zeg.	☐	☐
3.	Ik vind het nooit erg om iets voor iemand terug te doen.	☐	☐
4.	Ik erger me nooit aan mensen die een andere mening hebben dan ik.	☐	☐
5.	Ik heb nooit met opzet dingen gezegd om iemand te kwetsen.	☐	☐
6.	Ik vind het leuk om af en toe te roddelen.	☐	☐
7.	Het is wel eens voorgekomen dat ik misbruik van iemand heb gemaakt.	☐	☐
8.	Soms probeer ik wel eens iemand terug te pakken in plaats van hem of haar te vergeven.	☐	☐
9.	Er zijn keren geweest dat ik echt mijn zin heb proberen door te drijven.	☐	☐
10.	Het is wel eens gebeurd dat ik de neiging voelde om met dingen te gaan gooien.	☐	☐

De volgende plaatjes gaan over het gedrag van jongeren in bepaalde situaties. Het is de bedoeling dat jij het gedrag van de jongere een cijfer van 1 t/m 10 geeft. Hieronder is weergegeven wat de cijfers betekenen. Wij willen graag weten wat jij denkt dat andere mensen het gedrag geven en wat jij zelf geeft. Lees de verhaaltjes rustig door, bekijk het plaatje en denk goed na over het cijfer dat jij geeft en omcirkel deze.

CIJFERS

Je vindt het gedrag op de plaatjes:

Niet kunnen

1

Weet ik niet

5

Wel kunnen

10

SITUATIE 1

Koen en zijn vrienden hangen buiten wat rond. Koen gooit een steen tegen het raam van een bushokje. Koen en zijn vrienden moeten hier erg om lachen.

- a. Heb jij zelf zo'n situatie of een vergelijkbare situatie wel eens meegemaakt?

ja/nee

Hoe vaak gedurende de afgelopen maand?

0/1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

Een politieagent die het kapotte bushokje ziet geeft dit gedrag een 2.

- b. Welk cijfer geef jij aan het gedrag van Koen en zijn vrienden?

1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

- c. Welk cijfer zou Koen zelf geven voor zijn gedrag?

1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

- d. Welk cijfer zou een volwassene die voor jou belangrijk is (en naar wie jij luistert) geven?

1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

- e. Welk cijfer zouden jouw vrienden geven?

1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

SITUATIE 2

Mevrouw Smit heeft al een tijdje last van een groepje jongeren die 's avond voor haar deur een hoop lawaai maken. Ze roken, hangen wat rond, schreeuwen veel en rijden rondjes op hun scooter.

- a. Heb jij zelf zo'n situatie of een vergelijkbare situatie wel eens meegemaakt?

ja/nee

Hoe vaak gedurende de afgelopen maand?

0/1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

Mevrouw Smit en andere buurtbewoners geven dit gedrag een 3.

- b. Welk cijfer geef jij aan het gedrag van het groepje jongeren?
1/2/3/4/5/6/7/8/9/10
- c. Welk cijfer zouden deze jongeren zelf geven voor hun gedrag?
1/2/3/4/5/6/7/8/9/10
- d. Welk cijfer zou een volwassene die voor jou belangrijk is (en naar wie jij luistert) geven?
1/2/3/4/5/6/7/8/9/10
- e. Welk cijfer zouden jouw vrienden geven?
1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

SITUATIE 3

Dounia en Louisa lopen samen door de winkel en nemen zonder te betalen make-up mee: ze stelen het. Wanneer ze naar buiten lopen bekijken ze hun buit.

- a. Heb jij zelf zo'n situatie of een vergelijkbare situatie wel eens meegemaakt?

ja/nee

Hoe vaak gedurende de afgelopen maand?

0/1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

De winkeleigenaar die dit ziet als diefstal geeft dit gedrag een 2.

- b. Welk cijfer geef jij aan het gedrag van Dounia en Louisa?
1/2/3/4/5/6/7/8/9/10
- c. Welk cijfer zouden Dounia en Louisa zelf geven voor hun gedrag?
1/2/3/4/5/6/7/8/9/10
- d. Welk cijfer zou een volwassene die voor jou belangrijk is (en naar wie jij luistert) geven?
1/2/3/4/5/6/7/8/9/10
- e. Welk cijfer zouden jouw vrienden geven?
1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

SITUATIE 4

Een groepje leerlingen maakt regelmatig een zooi in de wc's op school. Ze bekladden de muren, draaien de kraan open en gooien wc papier op de vloer.

- a. Heb jij zelf zo'n situatie of een vergelijkbare situatie wel eens meegemaakt?
ja/nee

Hoe vaak gedurende de afgelopen maand?
0/1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

De schooldirectie geeft dit gedrag een 3.

- b. Welk cijfer geef jij aan het groepje leerlingen?
1/2/3/4/5/6/7/8/9/10
- c. Welk cijfer zouden het groepje leerlingen zelf voor hun gedrag geven?
1/2/3/4/5/6/7/8/9/10
- d. Welk cijfer zou een volwassene die voor jou belangrijk is (en naar wie jij luistert) geven?
1/2/3/4/5/6/7/8/9/10
- e. Welk cijfer zouden jouw vrienden geven?
1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

SITUATIE 5

Melvin en Levy hebben flinke ruzie met elkaar. Melvin staat er al om bekend dat hij een agressieve jongen is. Melvin geeft Levy een klap en duwt hem op de grond.

- a. Heb jij zelf zo'n situatie of een vergelijkbare situatie wel eens meegemaakt?

ja/nee

Hoe vaak gedurende de afgelopen maand?
0/1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

De docent van Levy geeft dit gedrag een 2.

- b. Welk cijfer geef jij aan Melvin?
1/2/3/4/5/6/7/8/9/10
- c. Welk cijfer zou Melvin zelf voor zijn gedrag geven?
1/2/3/4/5/6/7/8/9/10
- d. Welk cijfer zou een volwassene die voor jou belangrijk is (en naar wie jij luistert) geven?
1/2/3/4/5/6/7/8/9/10
- e. Welk cijfer zouden jouw vrienden geven?
1/2/3/4/5/6/7/8/9/10

Nu komen er een aantal vragen over roken, alcohol en drugs, kruis één vakje aan en/of omcirkel het antwoord.

1. Heb je wel eens gerookt, ook al was dat maar één sigaret of een paar trekjes?

- Ik heb nooit gerookt
- Ik heb 1 of 2 keer gerookt
- Ik rook af en toe, maar niet elke dag
- Ik heb vroeger gerookt, maar ik ben helemaal gestopt
- Ik rook elke dag

2. Hoe vaak heb je alcoholhoudende dranken gedronken in je hele leven?

- Omcirkelen: 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 keer
- 11-19
- 20-39
- 40 of meer

3. Hoe vaak heb je alcoholhoudende dranken gedronken in de laatste 4 weken?

- Omcirkelen: 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 keer
- 11-19
- 20-39
- 40 of meer

4. Hoe vaak heb je wiet (marihuana) of hasj gebruikt in je hele leven?

- Omcirkelen: 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 keer
- 11-19
- 20-39
- 40 of meer

5. Hoe vaak heb je wiet (marihuana) of hasj gebruikt in de laatste 4 weken?

- Omcirkelen: 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 keer
- 11-19
- 20-39
- 40 of meer

6. Hoe oud was je toen je voor het eerst een sigaret rookte?

☐ Nooit gedaan	☐ 12 jaar
☐ 9 jaar of jonger	☐ 13 jaar
☐ 10 jaar	☐ 14 jaar
☐ 11 jaar	☐ ouder dan 14, namelijk

7. Hoe oud was je toen je voor het eerst dagelijks sigaretten rookte?

☐ Nooit gedaan	☐ 12 jaar
☐ 9 jaar of jonger	☐ 13 jaar
☐ 10 jaar	☐ 14 jaar
☐ 11 jaar	☐ ouder dan 14, namelijk

8. Hoe oud was je toen je voor het eerst alcohol dronk?

☐ Nooit gedaan	☐ 12 jaar
☐ 9 jaar of jonger	☐ 13 jaar
☐ 10 jaar	☐ 14 jaar
☐ 11 jaar	☐ ouder dan 14, namelijk

9. Hoe oud was je toen je elke week alcohol ging drinken?

☐ Nooit gedaan	☐ 12 jaar
☐ 9 jaar of jonger	☐ 13 jaar
☐ 10 jaar	☐ 14 jaar
☐ 11 jaar	☐ ouder dan 14, namelijk

10. Hoe oud was je toen je voor het eerst wiet of hasj probeerde?

☐ Nooit gedaan	☐ 12 jaar
☐ 9 jaar of jonger	☐ 13 jaar
☐ 10 jaar	☐ 14 jaar
☐ 11 jaar	☐ ouder dan 14, namelijk

11. Hoe oud was je toen je voor het eerst andere drugs probeerde (amfetamine, cocaïne, XTC, heroïne, paddo's)?

☐ Nooit gedaan	☐ 12 jaar
☐ 9 jaar of jonger	☐ 13 jaar
☐ 10 jaar	☐ 14 jaar
☐ 11 jaar	☐ ouder dan 14, namelijk

Dank je wel voor het invullen.

